

Trgovina ljudima, trauma i psihoterapija

Zaključci i preporuke sa međunarodne konferencije *Savremeni psiho-socijalni izazovi u borbi protiv trgovine ljudima*

Irena Korićanac

„Žrtve su članovi društva čiji problemi predstavljaju sećanja na patnje, nasilje i bol u svetu koje društvo teži da zaboravi.”

dr Michael Korzinski

Uvod

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima je 15. marta 2013. godine u Beogradu organizovala međunarodnu konferenciju „Aktuelni psiho-socijalni izazovi u borbi protiv trgovine ljudima”. Cilj konferencije bio je da se istaknu aktuelni izazovi u borbi protiv trgovine ljudima o kojima se retko govori među profesionalcima i donosiocima odluka. Konferencija je okupila više od stotinu domaćih i stranih stručnjaka, koji su se, na dva odvojena panela, bavili pitanjem pružanja psihološke podrške žrtvama trgovine ljudima, te pitanjem adekvatnog pristupa psihoterapijskom radu sa osobama koje su izašle iz lanca trgovine ljudima. Konferencija je organizovana uz podršku Evropske unije preko programa *Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava* (EIDHR).

Pred vama se nalaze zaključci o najvažnijim pitanjima i izazovima koji se tiču pružanja psihološke podrške i psihoterapije žrtvama trgovine ljudima, definisanja trauma i kompleksnih trauma, PTSP-a i složenog PTSP-a, kao i preporuke za rad sa žrtvama, važne oblasti na koje treba da obrate pažnju oni koji žrtvama pomažu, te najbolji modeli za rad.

Na konferenciji su govorili međunarodni stručnjaci, koji dolaze iz zemalja u kojima je sistem u ovoj oblasti uređen, doktori nauka koji su specijalizovani za oblast pružanja psihološke podrške žrtvama torture i drugih oblika trauma i odlični poznavaoi problema

trgovine ljudima u svojim zemljama. ASTRA je ugostila stručnjake koji imaju višegodišnje iskustvo u radu sa žrtvama trgovine ljudima, a ujedno su i eksperti u oblastima psiholoških nauka. Govornici su bili dr Majkl Korzinski, ekspert za traumu i socijalna pitanja iz Velike Britanije, dr Meri Brk, doktorka psiholoških nauka, profesorka na Univerzitetu Karlov u Pitsburgu, SAD i kreatorka doktorskog programa iz psihologije savetovanja i psihoterapije na univerzitetu na kome predaje, kao i Marijana Matej, psihološkinja i ekspertkinja za problem trgovine ljudima, direktorka skloništa za žene žrtve trgovine ljudima u Rumuniji. U popodnevnoj sesiji govorili su domaći praktičari, psihoterapeuti koji imaju iskustva u radu sa žrtvama različitih oblika nasilja, pa i trgovine ljudima, kao što su dr Danijela Budiša, doktorka psiholoških nauka i transakciona analitičarka, dr Marija Vezmar, psihijatarka, psihoanalitičarka i grupna analitičarka, zatim mr Jelena Radosavljev Kirčanski, magistarka psiholoških nauka i porodična terapeutkinja, Vukašin Čobeljić, master kliničke psihologije, psiholog i konstruktivistički psihoterapeut i Biljana Slavković, psihodramska terapeutkinja.

Konferencija u ovoj oblasti predstavlja pionirski poduhvat ASTRE, čiji je cilj pokretanje sistemskih i praktičnih promena i otvaranje što većeg broja pitanja važnih za ovu oblast. Treba imati na umu da govorimo o krupnim razlikama koje postoje u našoj zemlji u poređenju sa zapadnim zemljama. Iako su stručnjaci iz inostranstva koji su govorili na konferenciji, naglasili da nisu zadovoljni brojem i kvalitetom istraživanja u ovoj oblasti u njihovim zemljama, edukacije na doktorskim studijama na Zapadu omogućavaju usmeravanje ka specifičnostima ovog fenomena, dok u Srbiji sistem formalnog obrazovanja ne nudi mogućnost edukacije u oblasti trgovine ljudima, što posledično dovodi do situacije da nam nedostaju naučna istraživanja i stručni radovi koji bi obuhvatili specifičnost fenomena i preporučili postupanje u kriznim intervencijama, kao i najbolje prakse, tehnike i modalitete koji su dostupni u Srbiji, a efikasni u radu sa žrtvama trgovine ljudima.

Trgovina ljudima kao traumatičan događaj – definicija i osvrt na širinu problema

Trgovina ljudima je veliki društveni problem koji ima dalekosežne negativne posledice, kako po osobe koje su preživele trgovinu ljudima, njihove porodice i najbliže okruženje, tako i po društvo u celini. Trgovina ljudima se naziva savremenim ropstvom, a predstavlja krivično delo i dramatičan oblik kršenja osnovnih ljudskih prava. Tokom više od deset godina iskustva u pružanju direktne pomoći žrtvama trgovine ljudima u ASTRI, psihološka podrška je prepoznata kao jedan od prioriteta u pokušaju da se osoba koja je preživela trgovinu ljudima reintegriše i nastavi produktivan i funkcionalan život. Iz definicije trgovine ljudima i formi u kojima se ona javlja, jasno da je u pitanju izrazito traumatično iskustvo koje spada u red iskustava koja nisu morala da se dogode, tj. nisu „sudbinska“, već su slučajna, a samim tim ih je teže psihološki obraditi. Osoba koja je preživela trgovinu ljudima u svom očaju često sebi postavlja pitanje: *Zašto se to dogodilo baš meni?* Trgovina ljudima određuje se kao: „vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja, davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju

eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa.” (Konvencija, 2000), ¹

Iz navedene definicije se mogu naslutiti dramatična iskustva kojima su ljudi uvučeni u trgovinu ljudima bivali izloženi. Iz definicije to ne proizlazi, ali praksa pokazuje da su trgovci ljudima bili uglavnom ne samo poznati žrtvama pre nego što su ih zlorabljivali, već su to prevashodno bili ljudi od poverenja i neretko veoma bliski osobama koje su kasnije eksploatisali i čije su poverenje zlorabljivali. Često su to članovi porodica, partneri ili prijatelji. Trgovina ljudima predstavlja težak udarac na bazično poverenje i veru u ljude i njihovu dobronamernost, kršenje dostojanstva i osnovnih ljudskih prava pojedinca. Osoba biva tretirana kao roba, i u periodu dok je eksploatisana prema njoj se ne odnose kao prema ljudskom biću koje ima svest i emocije. Jasno je da su osobe koje su bile žrtve trgovine iskusile situacije i događaje koji su nepojmljivi uobičajenim ljudskim iskustvima, i neretko ih je teško razumeti upravo zato što su takva zverstva i zlorabe ljudi veoma daleki iskustvima o kojima je prosečan čovek u stanju da razmišlja i sa kojima je u stanju da saoseća. Kada govorimo o psihoterapiji žrtava trgovine ljudima, pitanja poverenja i izgradnje dobrog raporta, koja su veoma značajna za svaku psihoterapijsku dijadu ili grupu, postaju još značajnija. Poverenje kao društveni konstrukt jeste veoma interesantna tema obrađivana u filozofiji i sociologiji. Psihološki gledano, poverenje nam je neophodno kako bismo bili u stanju da ostvarimo blizak odnos sa drugim ljudima, da se oslonimo na druge ljude i u nekim trenucima zavisimo od njih, njihovih saveta i njihove ljubavi. Erik Erikson je izgradnju poverenja pretpostavio kao jedan od ciljeva u prvoj fazi razvoja deteta, koja se i naziva fazom sticanja osnovnog poverenja, tokom koje se stiče doživljaj sebe i baza za izgradnju identiteta (Vlajković, 2005). Otud je kapacitet za poverenje u druge ljude prediktor lične dobrobiti svake osobe. Kada se poverenje zlorabiti na način na koji to urade trgovci ljudima svojim žrtvama, terapijski zadatak da se poverenje u ljude povрати često bude veoma komplikovan i čini se neostvarivim. Osoba koja je doživela da je druga osoba tako izda sasvim razumljivo veoma oprezno i bez mnogo vere u ljude pristupa daljim odnosima i ima znatno smanjen kapacitet za dobre i zdrave međuljudske odnose. Štaviše, kada u kontekstu psihoterapije razmišljamo o odnosu poverenja između klijenta i terapeuta kao lekovitom faktoru i neophodnoj osnovi za dobar raport, jasno je koliko je ovaj neophodni cilj težak zadatak za psihoterapeuta i klijenta koji je preživio trgovinu ljudima. Na konferenciji su stručnjaci izdvojili izgradnju poverenja u terapijskom odnosu kao neophodan uslov i osnovu bez koje nije moguće krenuti u obradu preživljene traume.

Društveni kontekst trgovine ljudima – socijalni i ekonomski problemi žrtava

Uređeno i pravedno društvo u kome se ljudi zapošljavaju i ostvaruju svoje potencijale, kao i društvo koje pravovremeno reaguje na potražnju za uslugama žrtava različitih vidova eksploatacije, nije plodno tle za razvoj trgovine ljudima. Broj žrtava trgovine ljudima raste u

¹ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala

situacijama krize i tranzicije, u zemljama koje imaju visoke stope korupcije i nemaju slobodno tržište rada i zdravu konkurenciju. Kada govorimo o socijalnim odnosima, onda je važno da osoba odrasta u okruženju u kome nema porodičnog nasilja i u kome se neguju bliski odnosi, ljubav i poštovanje među članovima porodice. Patrijarhalno društvo u kome vladaju neravnopravnost među polovima, rodno zasnovano nasilje i loš položaj i diskriminacija žena i manjinskih grupa, stvara pogodnu klimu za razvoj ovog društvenog problema. Pomenuti društveni činioci definišu širi kontekst u kome se dešava psihoterapija žrtve i otežavaju psihoterapijski proces, oporavak i čine terapiju žrtve nepredvidivom. Nabrojaćemo i ukratko objasniti pomenute faktore i njihove indikacije na terapiju.

Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost

Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost spadaju u osnovne uzroke trgovine ljudima. U zemljama sa visokom stopom nezaposlenosti i visokom stopom rizika od siromaštva, ljudi se nalaze u stalnoj potrazi za zaposlenjem i boljim životom, često u višegodišnjoj frustraciji zbog loših uslova života i nemogućnosti da obezbede osnovne potrebe. Takvo stanje dovodi do smanjene obazrivosti i prihvatanja različitih ponuda za posao, bez dodatne provere i analize ponuđenih uslova. To implicira da su žrtve trgovine ljudima u veoma teškoj materijalnoj situaciji, da nemaju novčanih sredstava da plate psihoterapiju, a, sa druge strane, i kada obezbede terapiju u okviru besplatnog sistema socijalne zaštite ili preko NVO, pitanje je kako raditi i da li je moguće raditi sa klijentom koji je toliko siromašan da nema novca za redovne obroke, pa je moguće da dođe na terapiju izgladneo.

Diskriminacija na tržištu rada i korupcija

Srbija kao zemlja u tranziciji u vreme svetske ekonomske krize ima veoma visoku stopu nezaposlenosti i brojne probleme u oblasti zapošljavanja. Kada na to dodamo i činjenicu o povezanosti korupcije i nepoštovanja ljudskih prava, kao i to da se korupcija često navodi kao jedan od najvećih problema srpskog društva, jasno je da je situacija veoma loša i da je građanima Srbije teško da obezbede osnovne uslove za život i realizuju svoje potencijale. U ovakvim uslovima žene se, kao i različite društveno marginalizovane grupe, poslednje zapošljavaju i prve otpuštaju, što ih izlaže različitim rizicima. Kada je ženama uskraćen pristup regulisanom tržištu rada, one su prisiljene da traže posao na crnom tržištu, gde su potpuno nezaštićene, trpe najrazličitije zloupotrebe i lak su plen za trgovce ljudima. U sličnom su riziku i muškarci koji ostaju bez posla, a posebno društveno marginalizovane grupe. I ovaj činilac, kao i prethodni, govori o izrazitom siromaštvu žrtava i objektivno lošoj životnoj perspektivi na koju pojedinac može malo ili ne može nimalo uticati.

Diskriminacija na osnovu pola

U tranzicionim društvima, posebno u periodima krize, često dolazi do retradicionalizacije i repatrijarhalizacije društva, uz jačanje rodni stereotipa. Muškarac se vidi kao onaj koji privređuje i izdržava porodicu, dok žena treba da se posveti domaćinstvu. Uloga žene kao slabije i kao one koja treba da bude izdržavana pogoduje razvoju loših uslova života i stvaranju zavisnosti od partnera. Patrijarhalno društvo otvara mogućnosti za različite oblike nasilja nad ženama, pa i za trgovinu ljudima. Diskriminacija i iskustva klijenata u vezi sa ovom temom se moraju uključiti u terapijski proces i adekvatno obraditi. Važno je da terapeuti rade na preispitivanju svojih predrasuda kako bi bili otvoreni i prepoznali kada se one jave, te sprečili da te predrasude utiču na terapijski proces.

Nasilje nad ženama i decom

Nasilje nad ženama i decom, naročito nasilje u porodici, takođe čini žene i decu češće izloženim trgovini ljudima. Porodično nasilje je važan faktor zbog koga mnoge devojke i mlade žene, devojčice i dečaci žele da napuste svoje porodice i svoju zemlju, budući da im je uskraćena zaštita koju sistem neizostavno mora da obezbedi u takvim slučajevima. Tako ženama koje se suočavaju sa nezaposlenošću, seksualnim uznemiravanjem i porodičnim nasiljem, ponude za dobro plaćen posao u inostranstvu predstavljaju beg u bolji svet, a deci bekstvo od nasilja. Iako se ASTRA tokom pružanja direktne pomoći žrtvama trgovine ljudima dužem od decenije susrela sa žrtvama koje dolaze iz stabilnih okruženja i imaju podršku porodice, pa su i pored toga postale žrtve trgovine ljudima, ipak je veći broj onih žrtava, pre svega žena, koje u svojoj istoriji imaju iskustvo emotivnog, fizičkog i seksualnog nasilja u porodici i partnerskoj vezi. To govori u prilog nesigurnom vezivanju klijenata, kao i o izrazitoj mogućnosti da je klijent žrtva nasilja pre trgovine ljudima, što se mora uzeti u obzir u tretmanu, odnosno ispitati i tretirati.

Zašto žrtva nije pobjegla?

Postavlja se pitanje zašto žrtva nije pokušala da pobjegne ili nije i pobjegla iz situacije u kojoj se nalazila, posebno ako se ima u vidu da žrtve trgovine ljudima često imaju kontakt sa spoljašnjim svetom i događaju se situacije kada se čini da su mogle da nađu izlaz iz lanca trgovine. Stručnjaci na konferenciji su pokušali da objasne komplikovane mehanizme perfidnih manipulacija koje trgovci ljudima koriste kako bi žrtvu držali pod kontrolom i imali moć nad njenim postupcima, što im omogućava višegodišnju eksploataciju i veliku zaradu od te eksploatacije. Činjenica je da su mehanizmi za uspostavljanje moći i kontrole koje trgovci ljudima koriste da manipulišu žrtvama veoma brižljivo birani za svaku žrtvu posebno. To su fizičko nasilje ili pretnja nasiljem, zatim veoma „prefinjene“ manipulacije koje ne uključuju fizičko nasilje, ali imaju za cilj da zastraše osobu i pogađaju je tamo gde je najslabija. Naime, trgovci ljudima dobro upoznaju sve karakteristike, a pre svega slabosti osobe pre nego što preduzmu korake koji tu osobu vode u lanac trgovine ljudima. Pretpostavka je da svaka osoba ima deo sebe koji je ranjiv i može postati meta zloupotrebe. Za nekog je to lično dostojanstvo i slika o sebi u porodici i okruženju, dok su za drugog to ljubav i bliski odnosi, porodica i prijatelji; za nekog je to pretnja da će povrediti dete, pa je

dovoljno da joj pokažu fotografiju parka pored kuće u kome se dete svakodnevno igra i da je osobi jasno da ne sme da se suprotstavi jer potencijalno dovodi u opasnost bezbednost i život deteta. Nekima je mogućnost da će ih javno osramotiti pred porodicom i ideja o izgubljenom dostojanstvu tačka preko koje ne idu. Pretnje fizičkim nasiljem ili posmatranje trgovca ljudima kako fizički i/ili seksualno zlostavlja jednu žrtvu često služe kao jasan signal za ostale šta će im se dogoditi ukoliko pokušaju da pobjegnu. Ovi „tretmani nasiljem” koji imaju najrazličitije oblike, kada traju duži vremenski period mogu se smatrati torturom. Posle određenog vremena, kao posledica ovakvih pretnji i nasilja, javlja se to da žrtva prestane da oseća i izgubi doživljaj da je osoba, da ima potrebe i želje i izvršava naređenja baš onako kako trgovac ljudima od nje traži. Otupelost tada postaje jedini način da se užas u kome se našla fizički i psihološki preživi. Strah je veoma moćno oružje kada se nađe u rukama trgovaca ljudima, čiji profili ličnosti često pokazuju psihopatske karakteristike i ozbiljne poremećaje u socijalnom funkcionisanju. Užase, torturu i pretnju po gubitak identiteta koje žrtve prežive, u stručnoj literaturi nazivaju i *iskustvom mentalne smrti* (Ebert i Dyck, 2004).

O traumi i složenoj traumi

Traumu definišemo kao životni događaj koji pred osobu i mehanizme prevladavanja koje je do tada razvila, postavlja zadatak koji ona u tom životnom trenutku nije u stanju da kognitivno i emotivno obradi na uobičajen način, tj. koristeći postojeće mehanizme. Dakle, psihološka struktura je pred izazovom i mora da se prilagodi novonastalim okolnostima. Traumatični događaj može biti izolovana, pojedinačna situacija, ali i kontinuirana izloženost pretećim stimulusima i događajima koje osoba percipira kao teške i preteće. Za razumevanje traume važno je simboličko značenje traumatičnih događaja za osobu koja ih je preživela. Trgovina ljudima i događaji kojima su žrtve izložene su kompleksna ili složena trauma. *Složena trauma* je termin koji je uveden kako bi se opisale psihološke posledice dramatičnih iskustava koje osoba preživi, a za koje je odgovorna druga osoba, tj. deo su nekog međuljudskog odnosa. O složenoj traumi je moguće diskutovati iz dve važne perspektive. Prvo, ređi su slučajevi žrtava trgovine ljudima koje nisu imale teške traume u detinjstvu ili ranijem periodu odraslog doba (npr., žrtve seksualnog nasilja i incesta, žrtve porodičnog nasilja itd.). U slučajevima kad su imale ranu traumu, iskustvo trgovine ljudima predstavlja traumu koja se kumulativno nadovezuje na traumu koju je osoba doživela u ranijim fazama života, a najčešće u detinjstvu. Dakle, govorimo o kompleksnoj traumi kada je osoba imala teška traumatična iskustva, koja nisu psihološki obrađena, i pre nego što je postala žrtva trgovine ljudima. Drugi pogled na kompleksnu traumu odnosi se na činjenicu da su iskustva trgovine ljudima posebno dramatična ljudska iskustva. U tom slučaju pojam traume i njenih psiholoških posledica, onako kako je trauma definisana u psihologiji, ne može u potpunosti da obuhvati i opiše takvo iskustvo i psihološke posledice koje ono ostavlja. Dakle, o složenoj traumi govorimo onda kada su se traumatična iskustva nadovezivala jedna na druge i/ili kada su traumatični događaji posebno dramatični i neočekivani te se mogu izjednačiti sa torturom. Žrtve trgovine ljudima, u najvećem broju slučajeva, imaju i jedno i drugo iskustvo.

Ipak važno je naglasiti i stav Džudit Herman da je pogrešno govoriti o traumatskim iskustvima kao na onim koja su strana svakodnevnom iskustvu, baš zbog toga što je veoma retko da danas osoba nema neko traumatično iskustvo (Herman, 2001). Sa druge strane, intenzitet psihološke reakcije na traumu upravo je proporcionalan težini iskustva u kome se osoba nalazila (Vlajković, 2005; Herman, 2001). U činjenici da je trauma bliska svakom ljudskom biću leži veliki potencijal za promenu i empatiju, pa ipak neobrađena lična trauma terapeuta ili druge osobe koja treba da pomogne žrtvi može biti značajan kamen spoticanja u radu (Kast, 1998). Zbog svega navedenog je neophodno uvesti pojam složene traume kako bi se dodatno naglasili specifičnost ovog iskustva, a samim tim i psihološke posledice koje je moguće očekivati. Gore pomenuta diskusija govori u prilog univerzalnosti ljudskog iskustva kao takvog koje je Irvin Jalom definisao kao jedan od lekovitih psihoterapijskih faktora (Jalom, 1980; 2005). U tom smislu, svako traumatsko iskustvo treba posmatrati kroz prizmu identičnih posledica koje na osobu potencijalno može da ostavi, ali će od mnogih faktora, kao što su ličnost osobe, prethodna iskustva, objektivna i subjektivna procena težine traumatskih događaja i simboličko značenje događaja za osobu u velikoj meri uticati na intenzitet i trajnost posledica.

Psihološke posledice trgovine ljudima

Lista psiholoških problema sa kojima se suočavaju žrtve trgovine ljudima je veoma duga i psihoterapeuti i istraživanja svedoče o sledećim problemima i izazovima koji nastaju kao reakcija na iskustva i situacije kojima su bili izloženi:

- posttraumatski stresni poremećaj (PTSP)
- složeni PTSP ili nespecifikovani poremećaj ekstremnog stresa
- depresija
- izostanak emotivnih reakcija
- anksiozni poremećaj
- samooptuživanje
- bespomoćnost i nedostatak smisla
- košmarni snovi
- ljutnja i problem sa kontrolisanjem besa
- suicidalne ideje i pokušaji samoubistva
- paranoja
- stokholmski sindrom
- fatalizam i izlivi besa
- problemi sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, zloupotreba alkohola
- problemi u svakodnevnoj brizi o sebi
- problemi sa spavanjem
- disocijativni poremećaji itd.

Na konferenciji je istaknuto da je neophodno da profesionalci koji dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima (policajci, advokati, sudije, zaposleni u centrima za socijalni rad,

lekari, psiholozi itd.) dobro razumeju posledice koje na psihi osobe ostavljaju ovakva iskustva. To je važno kako bi razvili sopstveni potencijal za empatiju i imali strpljenja za osobu koja može imati česte promene raspoloženja, biti veoma povučena i zatvorena ili može biti jako drska i vređati sagovornika. Pomagači treba da imaju razumevanja za činjenicu da je svaka reakcija žrtve, ma koliko socijalno neprimerena datoj situaciji bila, opravdana i psihološki utemeljena u kontekstu traume koju je osoba preživela. Lekari su skloni da porodici i prijateljima osoba koji su u terminalnim fazama organskih oboljenja kažu da ne budu ljuti na svoje bližnje zbog arogantnog ponašanja i jakog straha, već da se ljute na bolest koja je ostavila i psihološke posledice na njihove voljene i promenila ih do neprepoznavanja. Isto se može primeniti, i isto razumevanje je neophodno imati, i kada su žrtve psiholoških trauma u pitanju. Dobra preporuka bi bila da je opravdano „ljutiti se” na traumu, a ne na osobu.

Dalje, žrtve često nisu u stanju da se precizno sete svih događaja. Najviše zbog toga što kognitivni aparat, na prvom mestu mišljenje i pamćenje, ne funkcioniše na uobičajen način. Zbog toga je česta pojava da osoba daje protivrečne iskaze, koji u nekim delovima imaju smisla, dok su u drugim delovima nelogični i potpuno neupotrebljivi. U najvećem broju slučajeva žrtva ne pokušava da slaže već je to mehanizam koji osoba koristi da se odbrani od intenzivnog naviranja sećanja. Ovakva zaštita joj je neophodna jer ne može da podnese izlaganje traumi i emocije koje takvo izlaganje može da pokrene. U toku rada sa ovim ljudima, nije neobično imati čitav spektar različitih osećanja – od izrazite empatije i želje da za njih uradimo i više od onoga što profesionalna uloga nalaže, do snažnih negativnih emocija i želje da se iz takve situacije što pre nađe izlaz. Ukoliko uspemo da prihvatimo i razumemo svoje emotivne reakcije na priču i ponašanje žrtve, a kao psihoterapeuti i da razlikujemo koja od tih osećanja i doživljaja su deo transfernog i kontratransfernog prepoznavanja psihoterapeuta i klijenta, možemo pomoći osobi koja je preko puta nas. Ovo pitanje pokreće i priču o granicama i održavanju setinga. Stručnjaci su naglasili da je izuzetno važno imati unutrašnje granice koje se osnažuju ličnim psihoterapijskim i drugim oblicima rada na sebi, dok će uobičajeni, strogo zahtevani seting biti veoma teško održiv i verovatno će biti testiran od strane klijenata i situacija više nego što je to uobičajeno. Sve dok je psihoterapeut svestan svojih odluka, razume šta se dešava i pravovremeno interpretira svoje razumevanje, ali i obezbeđuje informisanu saglasnost klijenata, granice mogu biti sačuvane tako da pomognu klijentu i održe ono što je etički minimum struke.

Na konferenciji je bilo reči i o činjenici da svaki razgovor o traumatičnim iskustvima može pokrenuti emocije i misli sa kojima žrtva teško izlazi na kraj i predstavlja pretnju od retraumatizacije. Kada je suočena sa teškim sadržajima, svaka osoba koristi širok spektar mehanizama odbrane, među kojima je najčešći disocijacija. To je mentalni proces koji dovodi do kidanja veze između misli, sećanja, emocija, akcija i doživljaja identiteta. Kada osoba disocira, informacije među sobom nisu povezane na način koji je uobičajen, a podrazumeva obradu sadržaja vezivanjem emocija za događaje i očuvan kontinuitet i tok svesti. Na primer, u toku traumatičnog iskustva kada ne postoji mogućnost da se fizički ode iz teške i preteće situacije, osoba može da otcepi sećanje na mesto i uslove u kojima se

trauma dešavala izbegavajući bolna osećanja. Ovaj proces za posledicu ima nedostatke informacija u sećanju na celokupno traumatično iskustvo. Disocijacija proizvodi promene u sećanju na događaje, pa osoba koja disocira može imati problema sa doživljajem identiteta i kontinuiteta lične prošlosti. Disocijacija se posmatra kao kontinuum. Na jednoj strani su blagi oblici disocijacije, koji se javljaju pri dnevnom sanjarenju ili kada se osoba „izgubi” u dobroj knjizi ili filmu. Ovo je kratkotrajni događaj koji podrazumeva trenutni gubitak uz očuvanu svest o okruženju. Na drugom kraju kontinuuma se nalaze složeni oblici hroničnih kliničkih disocijacija, koji dovode do ozbiljnih deterioracija psiholoških funkcija i gubitka kontakta sa realnošću. Dakle, disocijacija omogućava osobi da se ili ne seća događaja i da o njima ima fragmentirana sećanja ili, sa druge strane, da za događaje ne vezuje emociju, pa je u stanju da o svirepim događajima koje je preživela priča bez pojave afekta, kao da se to dogodilo nekom drugom ili da je to priča koju je pročitala u novinama. Često se u literaturi izjednačavaju pojmovi disocijacije u ovom prvom značenju i splittinga, i o poređenju ova dva pojma se raspravljalo u nekoliko navrata. Ipak za potrebe ovog rada definisaćemo splitting kao tendenciju da se stvari vide ili kao dobre ili kao loše. Govorimo o, uz projekivnu identifikaciju, najprimitivnijem mehanizmu odbrane. Na primer, dete koje je žrtva seksualnog nasilja od strane roditelja koristi splitting i odvaja doživljaj roditelja od kojih zavisi i koje voli od roditelja koji ga seksualno zlostupotrebljavaju. U tom slučaju dete zadržava sliku roditelja kao dobrih, a identifikuje se sa lošim, verujući da je ono loše i da mu se zato dešavaju takve stvari. Mehanizmom splittinga možemo objasniti osećanja o kojima svedoče žrtve trgovine kada je reč o telu. Telo, doživljaj tela i posledice traume izazvane trgovinom ljudima na telu preživelog su teme o kojima se dosta diskutovalo tokom konferencije. Naime, govorilo se o mehanizmu splittinga kao načinu na koji žrtve odvoje svoju svest od tela napuštajući doživljaj da je telo deo njih ili čak i da je njihovo. Istaknuta je relevantnost koje telo ima za terapiju ove vrste trauma i iznet je stav da se dok se ne „očisti telo”, odnosno dok se ne razume simbolika koju telo ima za osobu koja je preživela takve brutalnosti kakve trgovina ljudima nosi sa sobom, ne može obrađivati trauma i nema psihološkog oporavka osobe.

Kako bi terapeut mogao adekvatno da se bavi doživljajem klijenta, njegovom telesnom shemom i ulogom tela u traumi, on mora da razreši odnos sa svojim telom i pitanja vezana za tu oblast. Važno je i da terapeuti razumeju da trgovina ljudima nije intelektualni konstrukt već somatsko iskustvo i poenta jeste u telu nad kojim su i vršene zlostupotrebe. Jedan od najvažnijih aspekata mentalnog zdravlja jeste doživljaj svoga tela kao sigurnog mesta. Ovaj aspekt je trgovinom ljudima uništen i osoba ne doživljava svoje telo kao sigurno mesto za sebe. Telo više ne pripada osobi, ona ne može da kontroliše svoje telo, potrebe koje ono ima, kretanje itd. Dakle, u trgovini ljudima ono je osobi oduzeto, ono njoj ne pripada. Zato je važno razumeti telo i poruke koje ono donosi u terapiju. Pored vraćanja poverenja u ljude, vraćanje doživljaja sopstvenog tela kao sigurnog mesta postavljeno je kao najvažniji psihoterapijski cilj. Za žrtve reči često nemaju smisao, a telo je odsečeno i nemoguće je da one osećaju sve dok su odsečene od svog tela. To je proces disocijacije: kada osoba disocira, nema povezanosti sa rečima i nema značenja, ono što se često desi onima koji nisu psihoterapeuti, ali i terapeutima, nažalost, jeste da ne prepoznaju momenat kada

osoba disocira, kada sadržaji postanu toliko teški da ona dalje ne može. Kada se osoba u tretmanu uznemiri, prioritet je da je smirimo. Ova informaciju često se može dobiti posmatranjem tela klijenta, položaja u kome se telo nalazi, drhtanja itd. Važno je imati na umu da kada proces smirivanja počne i izgube se znaci uznemirenosti, od ključnog je značaja još neko vreme ostati sa klijentom u stanju u kome se tada nalazi kako bi se to stanje stabilizovalo. Stručnjaci su se pozvali na Vinikota i njegov koncept „dovoljno dobre majke”, u kome se upravo govori o činjenici da kada majka uzme u zagrljaj uznemirenu bebu, ona se polako smiruje, zatim se njeno telo lagano opusti i taj prvi momenat opuštanja govori o tome da je ona na dobrom putu da bebu smiri; kako bi se beba u potpunosti umirila, potrebno je da majka još neko vreme bude prisutna na isti način. Tada se psihološko stanje stabilizuje, a telo u potpunosti opušta. Upravo ovaj koncept je važno imati na umu kada radimo sa uznemirenim klijentima: prve znake opuštanja klijenta treba doživeti kao znak da su naše intervencije uspešne, te nastaviti u istom smeru još neko vreme kako bi se takvo stanje stabilizovalo.

Važno je razumeti da je kreiranje sigurnog okruženja prvi zadatak kako psihoterapeuta tako i svih drugih osoba koje sa žrtvama dolaze u kontakt. Proces u kome smo stabilni i iskreni u onome što objektivno možemo da ponudimo, naš kapacitet da kontejniramo osećanja i time damo celovitost klijentu i istrajnost predstavljaju ključ za formiranje okruženja u kome osoba koja nema poverenje počinje da ga ponovo izgrađuje. Treba imati na umu da su žrtve doživele izdaju od nekoga kome su verovala, te da su bile u situaciji u kojoj jedina osoba koja može da im pomogne u tom trenutku, tj. jedina osoba kojoj mogu da se obrate za pomoć jeste upravo trgovac ljudima koji ih eksploatiše. Isključivo u sigurnom okruženju moguće je izgraditi odnos poverenja, baviti se telom, izgraditi celovitu životnu priču klijenta, povezati disocirane misli i osećanja, integrisati traumatsko iskustvo u celokupno životno iskustvo osobe i podržati klijenta u promeni i definisanju novih životnih ciljeva.

PTSP ili složeni PTSP

Postraumatski stresni poremećaj (PTSP) je čest odgovor pojedinca na traumatične događaje. PTSP se u DSM IV² definiše kao razvoj grupe simptoma posle izloženosti ekstremnim traumatskim stresorima, uključujući pretnju smrću ili povredama, ili ugroženost fizičkog integriteta osobe i izloženost događajima u kojima su druge osobe izložene opasnosti po život ili teške povrede ili im se pretilo. Odgovor osobe na ovakve događaje mogu biti strah, bespomoćnost i užas. Tada je osoba u strahu da će se događaji ponoviti i izbegava sve što je vezano za traumu. PTSP je dijagnostička kategorija dobro poznata stručnjacima koje se bave mentalnim zdravljem i poremećajima, posebno ako se ima u vidu činjenica da se kao zemlja nalazimo u periodu posle ratova, a ova dijagnoza je i

² DSM – eng. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* – *Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje*.

nastala da bi se objasnila grupa simptoma sa kojima su se vojnici vraćali sa ratišta. Upravo ova činjenica je jedan od argumenata koji koriste oni koji se, kao Džudit Herman, bave složenim traumama koje se pre svega tiču problema u međuljudskim odnosima i doživljaja zarobljenosti, poput onih koji se javljaju kada osoba biva izložena dugogodišnjem porodičnom nasilju ili trgovini ljudima. Naime, činjenica da je PTSP nastao kako bi se objasnili simptomi koje imaju vojnici po povratku sa ratišta kao posledicu preživljenih događaja, govori u prilog tome da postoje kvalitativne razlike u doživljajima koje imaju, na primer, žrtve porodičnog nasilja.

Dakle, u situaciji produženog traumatskog iskustva koje se u više navrata ponavlja govorimo o složenoj traumi. Trgovina ljudima se smatra događajem koji može izazvati kompleksnu traumu jer po svojoj definiciji podrazumeva da je osoba zatvorena i da ne može svojevolično i bez teških posledica da napusti traumatičnu situaciju, te da trgovac kontroliše šta osoba radi, da li se kreće, šta je i da li je jela itd. Kompleksna trauma može nastati kao posledica loših objektnih odnosa u detinjstvu ili kao posledica izloženosti ekstremnim stimulusima kasnije u životu. Ukoliko se dogode propusti u objektnim odnosima u formativnom periodu u detinjstvu, osoba neće izgraditi kapacitet za odnos sa drugima i imaće model vezivanja koji joj onemogućava da uspostavi blizak odnos sa drugom osobom. Sa druge strane, dugotrajna izloženost traumatičnim događajima u odraslom dobu, posebno kada su u pitanju traume koje dolaze iz međuljudskih odnosa, a naročito ako to traje duže vreme i ponavlja se, može dovesti do složene traume. Kada je trgovina ljudima u pitanju često imamo slučaj da su oba ova uslova za nastanak složene traume prisutna, tj. da je osoba bila izložena lošim iskustvima kao dete i ima loša iskustva sa primarnim objektima, a da je tokom iskustva trgovine bivala izložena ekstremnim traumatičnim iskustvima, koja su se na prvobitnu traumu nadovezala. Ovo usložnjava problem i čini terapijske prognoze još neizvesnijim. Prema opsežnim istraživanjima Melise Farlin, čak 68–97% žena koje su bile žrtve trgovine u svrhu seksualne eksploatacije imale su iskustvo seksualnog nasilja u životu pre ulaska u lanac trgovine. U takvim situacijama postojeća klasifikacija mentalnih poremećaja i PTSP ne definišu u potpunosti posledice ovakvih događaja. Kako bi se objasnile posledice složene traume tokom devedesetih godina uvodi se pojam složenog PTSP-a ili složene posttraumatske self-deregulacije (eng. *Complex Posttraumatic Self Dysregulation*) ili nespecifikovani poremećaj ekstremnog stresa (eng. *Disorder Of Extreme Stress Not Otherwise Specified*), čije su karakteristike – patološka disocijacija, disregulacija emocija (npr., brze promene od besa do praznine i melanholiije), disregulacije u ponašanju i kontroli svog ponašanja, problem u funkcionisanju tela (somatizacije), negativan doživljaj sebe, promene u odnosima sa ljudima (od prelaska granica i povezanosti do obezvređivanja drugih i distance) i gubitak osećaja svrhe u životu. Tokom devedesetih su počela zagovaranja stručnjaka koji rade sa žrtvama nasilja u porodici, koje se zbog dužine trajanja i mehanizama nasilnika u nekim slučajevima izjednačava sa zarobljeništvom, za uvođenje ovog poremećaja u revizijama DSM IV; ipak, to se nije dogodilo. Bilo je dosta polemike oko toga da li će složeni PTSP naći svoje mesto u okviru DSM V. Ipak, za one koji rade sa žrtvama važno je da razumeju distinkciju koju stručnjaci prave između ove dve dijagnostičke kategorije. Oni naglašavaju da je razlika između PTSP-a i složenog PTSP-a upravo u činjenici da izloženost složenoj traumi donosi promene u ličnosti, kao što su

deformacija modela afektivnog vezivanja i identiteta, koje nisu karakteristične za PTSP, pa postoji rizik da za osobe koje od njega pate bude postavljena pogrešna dijagnoza (npr., mogu biti svrstani u kategoriju poremećaja ličnosti), a samim tim, i da one budu podvrgnute neadekvatnoj terapiji. Složeni PTSP se vezuje za produženu izloženost traumatičnim događajima, kao u slučajevima zarobljeništva, tj. oduzimanja osnovnog ljudskog prava na slobodu kretanja. Iako stručnjaci vezuju složeni PTSP za iskustvo porodičnog nasilja u kome se osoba dugo nalazi, ovo se direktno može primeniti i na žrtve trgovine ljudima, jer je njima onemogućeno pravo na izbor i slobodu kretanja, i nalaze se u uslovima zarobljeništva.

Simptomi složenog PTSP-a koji su posledica duge izloženosti traumatičnim događajima u kojima je osoba bila zarobljena ili se tako osećala (Herman, 1992) jesu sledeći:

- Problemi u regulaciji afektivnih impulsa

Ljudi koji boluju od složenog PTSP-a imaju problem da upravljaju svojim emocijama. Oni mogu osećati intenzivna depresivna osećanja i imati suicidalne misli ili imati problem sa kontrolom besa i ljutnje.

- Promene u kogniciji (pažnja i svesnost)

One podrazumevaju potiskivanje sećanja, doživljavanje ponovljenih sećanja (eng. *flashback*) ili disociiranje. Ovaj simptom podrazumeva osećaj depersonalizacije. Disocijacija u ovom slučaju, za razliku od PTSP-a, vezana je za izloženost osobe dugom i teškom nasilju u bliskim odnosima koje se dešavalo u detinjstvu ili u slučaju nasilnog držanja u uslovima zatočeništva.

- Promene u doživljaju sebe

Osoba se oseća beznačajno, oseća hroničan stid i krivicu. Misli da je drugačija od drugih i oseća se izopštenom.

- Promene u načinu na koji osoba posmatra počinioca (nasilnika, trgovca ljudima)

Često se dešava da osoba internalizuje svoj sistem uverenja. Osoba oseća da nema moć nad situacijom i da je moć u rukama počinioca. Žrtve su često potpuno okupirane svojim odnosom sa počiniocem (npr., neprestano misle o osveti).

- Promene u bliskim odnosima

Osoba doživljava promene u odnosima, izoluje se ili oseća snažno nepoverenje.

- Somatski i/ili medicinski problemi

Javljaju se problemi sa telom, koji se ponekad mogu direktno povezati sa zlostavljanjem kojem je osoba bila izložena.

- Promena životne filozofije i pogleda na svet

Ljudi koji pate od složenog PTSP-a mogu izgubiti veru u ljude i humanost i imati osećaj beznadežnosti i besmisla kada je njihova budućnost u pitanju. Posebno je jak osećaj da su sami u svojoj patnji i da se nikada neće naći niko ko će moći da razume njih i njihov očaj.

Psihološka podrška za žrtve trgovine ljudima

Stručnjaci se slažu da je, kada je reč o psihološkoj podršci žrtvama, neophodno da to ne rade samo psiholozi, psihijatri i psihoterapeuti, već da profesionalci u sistemu koji dolaze u kontakt sa žrtvama treba da žrtvama pružaju podršku i da im pristupaju sa strpljenjem. Traumu i njene posledice treba da razumeju lekari, advokati, tužioci, zaposleni u centrima za socijalni rad itd. Svaka karika sistema koja ima svoju ulogu u pružanju različitih vrsta pomoći ima svoju ulogu i u psihološkoj podršci žrtvi. Kada sistem dobro funkcioniše, žrtva dobija poruku da je podrška koju ima jača od trgovca i vraća joj se moć koju je izgubila postajući žrtva trgovine. Zato profesionalci treba da ovladaju veštinama aktivnog slušanja, odgovorno obave svoj posao, daju adekvatne informacije i ne obećavaju nemoguće, ne osuđuju i ne stigmatizuju. Kada se profesionalci ovako ponašaju, oni pružaju siguran prostor u kome se žrtva oporavlja i skuplja snagu da se reintegriše u društvo i socijalne tokove, ali i obradi emocije i misli vezane za događaje koje je preživela.

Kada su psihoterapeuti u pitanju, naglašen je lični psihoterapijski rad terapeuta kao veoma važan za ovaj proces i istaknuto je da je razumevanje sebe i svojih procesa upravo proporcionalno razumevanju koje terapeuti imaju za svoje klijente. Dalje, naglašeno je da je neophodno da se svi u okviru svojih škola i orijentacija opreme teorijskim znanjima o razvoju psiholoških funkcija i o psihološkim procesima, kao i o traumama i njenim posledicama kako bi bili u stanju da razumeju procese kroz koje klijent prolazi. Takođe, istaknuta je važnost supervizije i intervizije, razmene znanja i iskustava među kolegama. Prvi zadatak za terapeute je da stvore siguran prostor za sve klijente, i važno je da se u taj proces uloži dosta vremena zbog specifičnosti klijenata koji su bili žrtve trgovine ljudima. Rad na telu i razumevanje povezanosti tela, psihološkog odnosa osobe prema telu i užasa trgovine ljudima čvrsto su povezani i neophodno ih je kao takve i tretirati u psihoterapiji. Govorilo se o transferu i kontratransferu. Istakuto je da to kako osoba simbolizuje svoje odnose sa drugima i druge karakteristike ličnosti jeste razvijeno kroz odnos sa roditeljima. Upravo se iz onoga kako su roditelji reagovali na očekivanja javljaju i očekivanja od drugih ljudi kasnije u životu. Sigurno vezane osobe imaju čvrstu bazu da apsorbuju iskustvo trauma. Siguran model vezanosti podiže sposobnost klijenta da se veže za terapeuta i produktivno radi sa njim. Važno je imati na umu da je trauma možda smanjila kapacitet osobe da se veže. Klijenti očekuju od terapeuta da će u tretmanu odgovoriti onako kako su roditelji odgovarali na njihove potrebe, na primer, da bude ili nedostupan ili emotivno otvoren. Ovo je posebno važno kada terapeut radi sa onima koji su imali rane traume, njihove primarne figure su napravile propust da im pruže dobru negu, pa oni očekuju da mi uradimo isto. Najveći broj klijenata koji su žrtve trgovine ljudima spada u ovu kategoriju.

Upravo je sposobnost psihoterapeuta da bude sigurna baza najveća nada da terapeut može da pruži korektivno iskustvo svojim klijentima. Da bi se to postiglo, treba razumeti da osobe koje nemaju sigurnu bazu ne vrednuju sebe, a ni mi kao terapeuti nismo vredni

poštovanja u očima takvih osoba. Zato je važno da vodimo računa o tome kakva je baza klijenta i da li je imao ranije traume ili u tretman ulazi isključivo sa postojećom traumom trgovine.

Na konferenciji je za rad sa žrtvama trgovine ljudima preporučen Fazni model integrativnog psihoterapijskog rada na traumi kao jedan od modela koji se pokazao kao uspešan u praksi. Ovaj model je ponudio Džulijan Ford, opisujući širinu problema i sve aspekte koje psihoterapeut mora da prati u radu sa traumatizovanim ljudima. Model ima tri faze, koje nisu strogo linearne nego se odvijaju u spirali i često se međusobno smenjuju. Važno je da se terapija odvija u ritmu koji najviše pogoduje datom klijentu sa ciljem da se integrišu aspekti ličnosti koji su neprihvatljivi klijentu, obnovi ili izgradi sigurna afektivna vezanost, da klijent osvesti postojeće snage, izgradi nove veštine i spoji sve delove svoje lične priče. Model podrazumeva fazu stabilizacije i sigurnosti, zatim fazu obrade traumatskih iskustava i fazu podrške promenama, u okviru kojih se podrazumevaju različite terapijske intervencije, različita ponašanja terapeuta, kao i različiti terapijski ciljevi.

- Faza stabilizacije i sigurnosti

Cilj ove faze je razviti dobar raport sa klijentom, stabilizovati klijenta i naučiti ga kako da se stabilizuje sam. Poverenje je važna tema u ovoj fazi. Terapeut prikuplja informacije kako bi mu bila jasna klinička slika klijenta i kako bi odredio najbolji tretman. U ovoj fazi je naglašena psihoedukacija, u kojoj klijenta edukujemo o psihoterapiji i psihološkim procesima koje provocira terapija, ali i o traumi, kako bi razumeo situaciju i kako bi se osetio podržano i shvatio da terapeut može da razume i sa njim prođe kroz proces oporavka. U ovoj fazi je važno klijentu staviti do znanja da je to što oseća normalno i očekivano ako se uzmu u obzir okolnosti. Klijent takođe mora biti informisan o tome da tretman povećava anksioznost i da će u nekim delovima biti neprijatan i težak. Za ovaj proces je važno obezbediti punu informisanu saglasnost o tome da li klijent želi da uđe u sledeću fazu ili ne.

Moto ove faze je: *Žrtve su bile same u traumi, a sad mogu da budu sa nekim u procesu oporavka.*

- Faza obrade traumatskih iskustava

U ovoj fazi cilj je obrada traume upotpunjavanjem priče i moduliranjem i organizacijom autobiografske memorije. Klijent se fokusira i orijentisan je na sadašnji život, a u ovoj fazi je terapijski odnos jak i stabilan. Radi se na emocijama i klijentu je dozvoljeno da ih oseća u terapiji u onoj meri u kojoj je to funkcionalno za njegov oporavak. Kada su emocije intenzivne, terapijska situacija se koristi kako bi klijent uvežbao ono što je o upravljanu emocijama naučio tokom psihoedukacije u prvoj fazi terapije i izborio se sa takvim iskustvom. Ovo korektivno iskustvo vraća moć klijentu i pokreće pozitivne procese. To je moguće samo ako je odnos između klijenta i terapeuta dobar, ako se klijent oseća sigurno i ako je ovladao veštinama izlaženja na kraj sa simptomima. Cilj je da se izbegne retraumatizacija dok se sećanje na traumu integriše kao deo narativa trauma te osobe.

Moto ove faze je: *Trauma je deo klijentovog života, a ne ceo život. Čovek ima traumu, a ne trauma čoveka.*

- Podržavanje promene u životu

Klijent se u ovoj fazi podržava da vodi funkcionalan život i donosi odgovorne izbore za sebe, što je često bilo sputano traumom. U ovoj fazi klijent treba da dobije podršku da ocenjuje i preispituje svoju perspektivu i razume svoju ulogu u odnosima sa ljudima. Cilj je da klijent sa pozicije žrtve pređe u poziciju preživelog i poveruje da ima moć nad svojim životom. Podržava se razvoj u sledećim aspektima: odnosi sa ljudima, posao, odmaranje i uživanje i smisao života kroz duhovnost, spiritualnost ili definisani životni smisao i cilj.

Zaključak

Učesnici konferencije su otvorili veliki broj pitanja, ali su, takođe, na veliki broj dilema dali odgovore, posebno kada je reč o najdelotvornijim tehnikama u pružanju psihološke podrške žrtvama trgovine ljudima. U radu sa žrtvama, krajnji cilj jeste da trauma postane integrisani deo klijentovog iskustva i da on bude u stanju da ulogu žrtve zameni životnim ulogama koje će mu pomoći da povрати moć i živi produktivan život. Put do ovog cilja je veoma dug i zahtevan i iziskuje mnogo strpljenja, pre svega od klijenata, ali i od psihoterapeuta. Kada govorimo o ulozi psihologa, psihijatera i psihoterapeuta u unapređivanju stanja u oblasti borbe protiv trgovine ljudima neophodni su rad na svim aspektima ličnosti i kontinuirano obrazovanje kako bi terapeut mogao na najbolji mogući način da odgovori na izazove koje ovakav rad pred njega postavlja. Takođe, važni su preuzimanje odgovornosti za napredak struke, sprovođenje istraživanja, izrada stručnih radova i prezentacija na naučnim skupovima u okviru pravaca i teorija kojima terapeuti pripadaju i studija slučajeva iz psihoterapijskih praksi. Uspostavljanje sigurnog prostora u privatnoj praksi, insitituciji ili NVO u kojoj se pruža psihološka podrška direktno pomaže klijentima koji su bili žrtve; objavljivanje naučnih radova i istraživanja indirektno pomaže svim žrtvama. Oba načina su podjednako važna za one koji teže da budu društveno odgovorni profesionalci.

Reference:

- Ebert A., Dyck M. J. (2004): "The experience of mental death: The core feature of complex posttraumatic stress disorder", *Clinical Psychology Review*, Vol 24(6), 617–635.
- Herman J. L. (2001): *Trauma and recovery*, New York: Basic Books.
- Vlaković, J. (2005): *Životne krize, prevencija i prevazilaženje*, Beograd: Žarko Arbulj.
- Kast, V. (1988): *Time to mourn: Growing Trough the Greaf Process*. Eidnlsieden, Switzerland: Daimon Verlag.
- Konvencija (2000): Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, „Sl. Glasnik SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 6/2001), Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, član 3.
- Jalom, I. (1980): *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Jalom, I. (2005): *The Theory and Practice of Group Therapy*, New York: Basic Books.

Internet:

- Prezentacija DSM V dostupna na adresi: <http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>.
- Američka psihijatrijska asocijacija (članci u sekciji/šta je novo u DSM V klasifikaciji) dostupno na adresi: <http://www.psychiatry.org/ds5>.

Autorka i urednica: Irena Korićanac, dipl. psiholog i psihoterapeutkinja, NVO ASTRA

Lektura: Ivana Andrić

NVO ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima

www.astra.rs

011 785 0001

astra@astra.rs

Napomena:

Sadržaj ovog dokumenta je isključivo odgovornost NVO ASTRA i ne predstavlja nužno stavove Evropske unije

*Projekat Nisu na prodaju! Izgradnja konsenzusa o borbi protiv trgovine ljudima u Srbiji realizovala je NVO ASTRA-
www.astra.rs uz finansijsku podršku Evropske unije kroz Program Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava
(EIDHR).*